POSSIBILITĂȚI DE ABORDARE A TEXTELOR DIALECTALE DIN PERSPECTIVA TEORIEI COȘERIE NE A VARIAȚIEI LIMBII

LILIANA POPOVSCHI

Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC

Rezumat. *Textele dialectale reprezintă surse valoroase pentru diverse cercetări privind limba română. Ele sunt deosebit de utile pentru studierea fenomenului variației limbii, fiind ilustrative pentru cele trei mari tipuri de varietate care există în sincronie, conform teoriei coșeriene: varietatea diatopică, varietatea diastratică, varietatea diafazică. Deși au fost utilizate, mai cu seamă, pentru relevarea diferențelor teritoriale ale limbii, ele furnizează date importante și pentru cercetările de sociolingvistică și de stilistică a limbii. În realizarea concretă a limbii, surprinsă de textele dialectale, sincronia interferează cu diacronia, care este un alt tip de varietate glotică.*

Cuvinte-cheie: *texte dialectale, Eugen Coșeriu, variația limbii, varietate diatopică, varietate diastratică, varietate diafazică, varietate diacronică, limbă comună, limbă literară.*

Abstract. *Dialectal texts are valuable sources for research on Romanian language. They are especially useful for the study of the phenomenon of language variation, being illustrative of the three main types of variety that exist in synchrony, according to Coseriu's theory: diatopic variety, diastratic variety, diaphasic variety. Although they were used mostly to reveal the territorial differences of the language, they also provide important data for sociolinguistic and stylistic research. In the concrete realization of language, captured by dialectal texts, synchrony interferes with diachrony, which is another type of variety.*

Keywords: *dialectal texts, Eugen Coseriu, language variation, diatopic variety, diastratic variety, diaphasic variety, diachronic variety, common language, standard language.*

Textele dialectale oferă un material de studiu foarte bogat, abordabil din numeroase puncte de vedere. Fiind, în primul rând, „documente lingvistice”, ele reprezintă surse valoroase pentru cele mai diverse cercetări privind limba română. În cele ce urmează, vom încerca să evidențiem posibilitățile de abordare a textelor dialectale din perspectiva teoriei lui Eugen Coșeriu referitoare la variația limbii.

Amintim că în viziune coșeriană „o limbă istorică” include, în afară de limba comună, mai mult sau mai puțin unitară, trei mari tipuri de

varietate: *varietatea diatopică* (varietate în spațiul geografic), *varietatea diastratică* (varietate între straturile socioculturale ale unei comunități de vorbitori), *varietatea diafazică* (varietate în funcție de scopurile expresive și circumstanțele comunicării). Varietățile formează *structura externă* a unei limbi istorice, numită și *arhitectura limbii*. Fiecare varietate reprezintă un ansamblu de sisteme omogene, unitare, respectiv *unitățile sintopice*, care sunt dialectele, *unitățile sinstratice* – nivelurile de limbă, *unitățile sinfazice* – stilurile de limbă. Studiul varietății diatopice, al unităților sintopice și al relațiilor dintre ele formează obiectul dialectologiei, studiul varietății diastratice, al unităților sinstratice și al relațiilor dintre ele formează obiectul sociolingvisticii, iar studiul varietății diafazice, al unităților sinfazice și al relațiilor dintre ele constituie obiectul stilisticii limbii. Termenii *diafazic* și *sinfazic* au fost puși în circulație de către Eugen Coșeriu, pe când cei referitori la celelalte două tipuri de varietate au fost preluați de la lingvistul norvegian Leiv Flydal, care, la rândul său, i-a creat după modelul termenilor saussurieni *diacronie* și *sincronie* (Coșeriu, 1994a, p. 57-60).

Scopul principal al culegerii textelor dialectale este, bineînțeles, ilustrarea variației diatopice a limbii române și acumularea de fapte necesare pentru studierea unităților ei teritoriale, ceea ce devine un imperativ în ultimul timp din cauza acțiunii nivelatoare a limbii literare sau, în cazul graiurilor românești din medii aloglote, a consecințelor politicii de deznaționalizare, duse de statele în care populația românească a fost nevoită să evolueze, în virtutea împrejurărilor istorice (Marin et al., 2016, p. 7). Materialul înregistrat în timpul anchetelor relevă diferențele existente între diversele zone ale arealului dacoromân: variante fonetice, ce se deosebesc fie prin componența fonematică (*pîatră* – *pt'atră* – *pkatrâ* – *katrâ*), fie prin distribuția fonemelor (*pîntece* – *pîncete*), fie prin accent (*pieliță* – *pieliță*); variante morfologice, ce aparțin unor paradigme diferite (*obraz*, *obraji* – *obraz*, *obrazuri*); variante lexicale, desemnând aceeași noțiune (*varză* – *curechi*). Textele sunt utile îndeosebi pentru studierea fenomenelor de sintaxă. Importanța lor pentru cercetările din acest domeniu este confirmată de valoroasele monografii și studii consacrate sintaxei părților de vorbire, sintaxei propoziției, coordonării și subordonării în frază, reușindu-se chiar identificarea unor „arii dialectale sintactice” (Dumistrăcel, 1993, p. XXI; Dumistrăcel, 2014, p. 120-122). Atestând trăsăturile fonetice, lexicale, gramaticale ale graiurilor din localitățile anchetate, textele dialectale fac posibilă studierea unui șir de probleme dialectologice: precizarea ariilor de răspândire a particularităților dialectale și, în consecință, delimitarea mai exactă a unităților geografice ale limbii, identificarea trăsăturilor care le individualizează și care le apropie, determinarea schimbărilor ce au loc în prezent în graiuri sub influența limbii literare, a altor graiuri sau limbi de contact, a specificului dezvoltării graiurilor periferice și insulare ale limbii române în comparație cu cele centrale, stabilirea direcției evoluției graiurilor românești, a caracterului lor arhaic sau inovator etc.

Deși au fost utilizate, mai cu seamă, pentru studierea diferențelor teritoriale ale limbii, textele dialectale sunt ilustrative și pentru celelalte două

tipuri de varietate. Subliniem, în acord cu teoria coșeriană, că fiecare dintre unitățile omogene ale limbii este unitară numai dintr-un punct de vedere: un dialect e unitar numai din punct de vedere spațial, însă prezintă diferențe diastratice și diafaze; un nivel de limbă prezintă diferențe diatopice și diafaze; un stil de limbă prezintă diferențe diatopice și diastratice (Coșeriu, 1994a, p. 57-60). Dacă ne referim la discurs, e necesar să reținem că „nu vorbim numai cu omogeneitatea, vorbim și cu varietatea limbii și când, de la lingvistica descriptivă a limbilor, trecem la lingvistica textuală și la interpretarea textelor, atunci constatăm că în text nu avem numai o singură gramatică omogenă, monolitică, ci găsim și această varietate, și găsim că vorbitorii întrebuințează conștient, nu numai inconștient, într-un fel de amestec de limbi, și varietatea de limbă...” (Coșeriu, 1994a, p. 62). Așadar, orice text dialectal, ca realizare concretă a unui grai local, reflectă în același timp poziția socială, vârsta, nivelul de instruire și de cultură, atitudinile, emoțiile vorbitorului, modul său individual de întrebuințare a mijloacelor de expresie, furnizând date pentru cercetările de sociolingvistică și stilistică a limbii.

Noi perspective de interpretare a datelor dialectale deschid textele dialectale înregistrate după inițierea anchetelor pentru elaborarea *Noului atlas lingvistic român* (NALR) în vederea constituirii *Arhivei fonogramice a limbii române* (AFLR). Spre deosebire de primele corpusuri de texte dialectale, acestea pun la dispoziția cercetătorilor material comparabil nu numai din punctul de vedere al variației teritoriale a limbii, ci și din punctul de vedere al variației sociale și al celei stilistice, deoarece s-a lucrat cu o metodă îmbunătățită în ceea ce privește numărul de informatori din fiecare localitate, criteriile de selectare a informatorilor și tipologia textelor (Cazacu, 1967, p. XVIII-XIX).

S-a acceptat ca principiu necesitatea pluralității informatorilor, pentru a surprinde, într-o comunitate dată, particularitățile de grai pe sexe, generații și nivele culturale și a înlesni astfel studierea diferențierii graiurilor românești în funcție de variabilele sociale. Una dintre primele abordări ale textelor dialectale din acest punct de vedere aparține lui Boris Cazacu. Prezintă unele observații ale lingvistului român. Comparând relatările despre prelucrarea cânepii a două femei din aceeași localitate cu același nivel de instruire (4 clase), dar aparținând unor generații diferite (75 și 37 de ani), autorul constată că vocabularul informatoarei mai tinere are un caracter neologic mai pronunțat. Deosebirile de grai dintre generații devin și mai izbitoare, dacă informatorii au nivel cultural diferit. Dat fiind că persoanele mai în vârstă au avut acces limitat la educație, de obicei factorul nivel cultural „acționează convergent cu factorul generație”. În ceea ce privește exprimarea bărbaților, autorul remarcă o mai puternică influență a limbii standard, manifestată mai ales în domeniul lexicului și al frazeologiei, în cazul celor ce au efectuat stagiul militar și au avut deplasări mai frecvente în centre urbane și contacte sociale mai intense cu vorbitorii din alte comunități (Cazacu, 1976, p. 296-298).

În cazul înregistrărilor efectuate în medii aloglote, principiile metodologice generale au fost adaptate la situația de pe teren. De multe

ori, unicul criteriu de selectare a informatorilor a fost cel al cunoașterii idiomului matern și, întrucât doar generația vârstnică mai utilizează limba română, subiecții aleși aparțin doar acestei categorii de vârstă. Adesea, au fost înregistrați mai mulți membri ai aceleiași familii, în general soț și soție, constatându-se deosebiri între soți privind gradul de conservare a graiului matern (Marin et al., 2016, p. 11-12; TD-Ucraina, p. 35-36). Deși metodologia culegerii textelor recomandă ca informatorii să corespundă nivelului mediu de instruire, în anumite localități „unde româna literară este insuficient cunoscută de intelectualitatea rurală, au fost înregistrați și subiecți provenind din pătura cultă, cum ar fi învățători pensionari sau funcționari” (Marin et al., 1998, p. 70).

Textele culese în localitățile din afara granițelor României constituie însă surse importante pentru studierea unei alte probleme de ordin sociolingvistic, evidențiate de Eugen Coșeriu, cea referitoare la: „«statutul» și relațiile socioculturale ale diferitelor limbi din cadrul unei comunități” (Coșeriu, 1994b, p. 144). Cercetările efectuate demonstrează că în majoritatea zonelor, cu rare excepții, graiurile românești sunt pe cale de disoluție. Limba română și-a redus treptat funcțiile sociale în favoarea limbilor oficiale din țările respective, restrângându-și, în general, sfera de utilizare la mediul familial, iar tinerii au pierdut necesitatea, apoi și deprinderea de a o mai vorbi (Marin et al., 2016, p. 7-11). Elocventă în acest sens este remarca unei informatoare: *iăca a neî unûc/ iăca îmblă de-amû-s mar¹/ nișûnu nu ștîje// fićórii/ trîi/ și nișûnu nu ștîje// tăt ô kicăt// [...] prăpădît/ prăpădîm noi lîmba//* (TD-Ucraina, p. 537). Printre cauzele care au determinat generația tânără să-și abandoneze idiomul matern, pot fi numite următoarele: presiunea exercitată de prestigiul cultural, social și politic al limbilor oficiale, lipsa învățământului în limba română, statutul de limbă minoritară al acesteia, nevoia de integrare socială, dorința de promovare socială etc. (TD-Ucraina, p. 33). În unele zone, chiar și cei vârstnici reușesc să utilizeze cu mare dificultate câteva cuvinte în limba maternă (TD-Ucraina, p. 31). În vorbirea celor ce se exprimă relativ fluent în limba română, se constată totuși modificări, datorate contactului cu alte limbi, dar mai ales presiunii limbilor oficiale: *aiîsa mă_rodît/ și măma aiîsa/ și néneă/ și bîta/ și tēja...//* (TD-Ucraina, p. 359). Interferențele, împrumuturile, alternanța și amestecul a două coduri (grai matern – limbă oficială) ilustrează „fenomenul dislocării mecanismelor sinergetice ale limbii române din diaspora” și denotă „o degradare progresivă a mecanismelor de autoorganizare și autoreglare” (Pavel, 2003, p. 89), prefigurând dispariția ei iminentă.

Conform unui alt principiu metodologic, au fost culese texte tematice, obținute ca răspuns la întrebările anchetatorului cu privire la îndeletnicirile rurale, tradiții, obiceiuri etc., și texte libere, comunicate de informatori din proprie inițiativă. Deosebirea între cele două categorii de texte este, în primul rând, de natură stilistică: textele tematice, în general descriptive, aparțin limbajului popular nonartistic, nuanțat tehnic, iar textele libere, de regulă narative, relatând evenimente, întâmplări din viața informatorilor sau din istoria satelor, aparțin stilului artistic popular; primele „pot fi raportate la

stilul *științific* al limbii literare, iar celelalte reflectă, în limite diferite și cu nuanțe, stilul *artistic*, chiar dacă nu este vorba de narațiuni în accepțiunea curentă a acestui termen”, susține Stelian Dumistrăcel (Dumistrăcel, 1993, p. XV-XIX). În vorbire, cele două stiluri se concretizează într-o multitudine de forme în funcție de modul individual de exprimare și de predispozițiile comunicative ale fiecărui informator, astfel încât, după cum afirmă Grigore Brâncuș, în corpusurile de texte dialectale „stilul vorbit dialectal” apare „în toată complexitatea lui” (Brâncuș, 1969, p. 185), cu întreaga gamă de mărci distinctive la nivel fonetic, lexical, gramatical, discursiv și pragmatic: pronunțări regionale, modificări fonetice cauzate de interdependența sunetelor în lanțul vorbirii sau de un debit verbal rapid, accente afective și variații de înălțime a intonației, cuvinte și expresii populare, augmentative și, mai cu seamă, diminutive, forme gramaticale neliterare, diverse mijloace de exprimare a superlativului, repetiții, interjecții, deictice, topică afectivă, formule de adresare, substantive în vocativ, verbe la imperativ, enunțuri exclamative și interogative, enunțuri incomplete, construcții eliptice, discontinuitate sintactică și alte greșeli de exprimare (anacolutul, dezacordul etc.), subordonate omogene, juxtapunerea propozițiilor simple, utilizarea, pe larg, a conectorilor narativi etc. (Got, 2007, p. 27; Molea, 2016). Prin urmare, textele dialectale oferă o importantă bază documentară pentru studiul oralității în varianta sa rustică nonstandard.

În sfera de interes a disciplinelor preocupate de variația limbii, așa cum s-a putut observa mai sus, intră și relația diverselor varietăți idiomatice cu limba comună sau cu forma ei exemplară – limba literară, care funcționează de multe ori ca nivel sau ca stil de limbă.

Eugen Coșeriu nota că fiecare vorbitor „poate realiza și forme care nu țin de nivelul, de dialectul lui” și cunoaște mai multe stiluri de limbă (Coșeriu, 1994a, p. 61). La ora actuală, datorită intensificării contactelor sociale și accesului la educație al majorității populației, vorbitorii posedă cel puțin două sisteme: „unul, al graiului local și altul, mai mult sau mai puțin apropiat de cel al limbii literare” (Ionică et al., 1973, p. 27). Mai mult ca atât, ei „au conștiința coexistenței celor două sisteme”, atribuindu-le un statut stilistic bine precizat și făcând apel fie la un sistem, fie la celălalt în funcție de situație, de destinatarul căruia îi este adresat mesajul. Pornind de la datele obținute în urma unor anchete, efectuate în câteva localități ale teritoriului dacoromân, Boris Cazacu încearcă să explice mecanismul schimbărilor ce apar în procesul interacțiunii dintre dialect și aspectul standard al limbii. Potrivit dialectologului român, coexistența și utilizarea alternativă a celor două sisteme, impusă de contextul situațional, determină „apariția sporadică a unor particularități extrasistemice” în raport cu sistemul utilizat în mod curent. Unele elemente dialectale, în special cele care ar putea stânjeni comunicarea în condițiile vieții moderne, sunt înlocuite cu corespondentele lor literare, informatorul fiind totuși conștient de diferențele ce există între modul său de a vorbi și cel

al generației mai în vârstă. Rezultatul interacțiunii dintre aspectul standard și aspectul regional al limbii, în opinia lui Boris Cazacu, este apariția unei forme de comunicare intermediare, care poate fi numită *interdialect* și care se caracterizează prin eliminarea anumitor particularități dialectale și păstrarea altora, a căror arie de răspândire depășește adesea limitele dialectului respectiv (Cazacu, 1966).

Problema menționată poate fi studiată cu succes în baza textelor dialectale care atestă trecerea de la registrul dialectal, uzual, la registrul literar, în condițiile speciale de comunicare pe care le crează ancheta, precum și elementele noi ce apar în vorbirea purtătorilor de grai sub influența limbii standard: *lăpti á cru fac așă: an pus lăptili/ [...] l-an covăsît în dóuâ ul/ lș^u óári// [...] l-an covăsît așă pîn-si jel/l fâși spúmâ// dácâ jel/l fâș-așá spúmâ mûl/lâ pi dîșsu/ ápu-î gáta covăsît// an luát și l-an pus númai într-on ul/lêor/ [...] (TD-Mold. I/1, p. 130)*

Reflectând modul în care se produce schimbarea în limbă, concurența dintre vechi și nou, textele dialectale confirmă, mai convingător decât alte texte, aserțiunea coșeriană: „se vorbește nu numai cu sincronia, ci și cu diacronia, care este un tip al varietății limbii” (Coșeriu, 1994a, p. 63). Cu alte cuvinte, în vorbire aspectele sincronice se împletesc cu cele diacronice, deoarece funcționarea limbii presupune schimbare continuă, în conformitate cu necesitățile de exprimare.

Celor interesați de variația diacronică, textele dialectale le oferă un material valoros pentru stabilirea liniei evolutive a faptelor de limbă, atât a celor specifice graiurilor locale, cât și a celor proprii limbii comune, care are bază dialectală. Se știe că variantele teritoriale sunt mai conservatoare și păstrează un număr mai mare de arhaisme, reprezentând faze anterioare în evoluția limbii comune.

Concluzionând, subliniem că textele dialectale înfățișează toate formele de manifestare a variației limbii române, deoarece surprind realizarea firească a diverselor ei variante (teritoriale, sociale, stilistice) și relațiile lor reciproce în procesul complex al comunicării. Deși termenul folosit în mod tradițional pentru a le numi le recomandă drept surse utile pentru descrierea varietății diatopice a limbii, ele pot fi valorificate în egală măsură și pentru studierea celorlalte tipuri de varietate: diastratică, diafazică, diacronică.

Referințe bibliografice:

1. BRÂNCUȘ, Grigore. [Recenzie la] Texte dialectale. Oltenia. În: *Limba română*. București, 1969, nr. 2, p. 185-186.
2. CAZACU, Boris. Despre noțiunea de „interdialect”. În: *Studii și cercetări lingvistice*. 1966, nr. 1, p. 13-18.
3. CAZACU, Boris. Prefață. În: *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe. București, 1967, p. XVII-XXII.

4. CAZACU, Boris. Aspecte ale variației lingvistice în graiurile muntenesti (pe baza datelor din „Texte dialectale. Muntenia”. I-III). În: *Studii și cercetări lingvistice*. 1976, nr. 3, p. 293-299.
5. Coșeriu, 1994a: COȘERIU, Eugen. Arhitectura și structura limbii. În: *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, T. XXXIII, 1992-1993, Seria A, Lingvistică, Iași, 1994, p. 49-64.
6. Coșeriu, 1994b: COȘERIU, Eugen. Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor. În: COȘERIU, Eugen. *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*. Trei studii. Cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel. Chișinău: Știința, 1994, p. 129-156.
7. DUMISTRĂCEL, Stelian. Cuvânt înainte: Probleme ale publicării și ipostaze ale utilizării textelor dialectale ca instrument de cercetare. În: *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, volumul I, partea 1, culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu. Iași, 1993, p. VII-XXXI.
8. DUMISTRĂCEL, Stelian. Textele orale în registru dialectal ca bază de date pentru exegeze lingvistice. În: *Ion Coteanu – In memoriam*. București, 2014, p. 119-136. [online] Disponibil: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V135> [citată 03.03.2021]
9. GOT, Miorița. *Stilistica limbii române*. București, 2007. [online] http://www.colegiumaniucarei.ro/ckfinder/userfiles/files/STILISTICA%20LIMBII%20ROMANE%20-%20M_Got.pdf [citată 29.05.2021]
10. IONICĂ, Ion, LĂZĂRESCU, Paul, VULPE, Magdalena. Cu privire la raporturile dintre limba literară și graiuri. În: *Fonetică și dialectologie*. 1973, nr. VIII, p. 19-30.
11. Marin et al., 1998: MARIN, Maria, MĂRGĂRIT, Iulia, NEAGOE, Victorela. Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova. În: *Fonetică și dialectologie*. 1998, nr. XVII, p. 69-156.
12. Marin et al., 2016: MARIN, Maria, RADU, Carmen-Ioana, RĂUȚU, Daniela, TIUGAN, Marilena. „Harta sonoră” a graiurilor dacoromâne vorbite în afara granițelor României. București, 2016.
13. MOLEA, Viorica. *Oralitatea în textul publicistic actual românesc*. Chișinău, 2016.
14. PAVEL, Vasile. Reconsiderări privind situația graiurilor românești din Caucaz. În: *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora. Secțiunea Lingvistică: I. Limbă și identitate*. Editori: Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu. Iași, 2003. [online] http://www.philippide.ro/limba%20si%20literatura%202003/12_Pavel.pdf [citată 14.03.2021]
15. TD-Mold. I/1: *Texte dialectale. Supliment la Atlasul lingvistic moldovenesc (ALM)*, volumul I, partea I, culese de V. Melnic, V. Stati, R. Udler. Chișinău, 1969.
16. TD-Ucraina: MARIN, Maria, MĂRGĂRIT, Iulia, NEAGOE, Victorela, PAVEL, Vasile. *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. București, 2016.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC.